

บทความทางวิชาการเกี่ยวกับประชาธิปไตย

เรื่อง แนวทางการเผยแพร่ประชาธิปไตยของประเทศไทยในอนาคต

โดย

พลโทปานศิริ มีผล

นรป. ๑ เลขประจำตัว ๒๒๐๑๕๖

เสนอบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาหลักสูตรหลักนิติกรรมเพื่อประชาธิปไตย

วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ สถาบันรัฐธรรมนูญศึกษา สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

เดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖

บทความทางวิชาการเกี่ยวกับประชาธิปไตย

เรื่อง แนวทางการเผยแพร่ประชาธิปไตยของประเทศไทยในอนาคต

กล่าวนำ

เจตนารมณ์ของ ศาลรัฐธรรมนูญในการจัดให้มีการอบรมหลักสูตร หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๑ ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจของบุคลากรทั้งในภาครัฐและเอกชนให้สอดคล้องกับ วิธีการปกครองตามหลักนิติธรรมในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยเน้นหลักธรรมาธิปไตย หลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ หลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และหลักการควบคุมและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ และเพื่อเสริมสร้างและเพื่อพัฒนาเครือข่ายชุมชนทางวิชาการด้านรัฐธรรมนูญ กฎหมายมหาชนและกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมทางศาล โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับหลักนิติธรรม สิทธิมนุษยชน และความรับผิดชอบต่อสังคม

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ตั้งคำถามถึงเรียกร้องให้ทุกฝ่ายยุติความขัดแย้งทางความคิด ทางการเมือง การแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายจนยากที่จะประสานกลับคืนมาได้โดยง่าย จึงจำเป็นที่จะต้องค้นหาปัจจัยต้นเหตุที่แท้จริงของปัญหาเป็นอันดับแรก การจัดให้มีการฝึกอบรม หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๑ ขึ้นจึงถือได้ว่าเป็น โอกาสอันดีที่ผู้เข้ารับการอบรมซึ่งมีที่มาจาก หลากหลายหน่วยงานจะได้ศึกษาร่วมกันในอันที่จะค้นหาแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาให้กับประเทศชาติในอนาคต ซึ่งสื่อมวลชนก็ได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้เป็นอย่างมากและยังตั้งความหวังให้หลักสูตรนี้ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาให้กับประเทศชาติบ้านเมืองอีกด้วย

ในฐานะผู้เข้ารับการอบรมจึงมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้ความร่วมมืออย่างเต็มความสามารถ ในอันที่จะร่วมกันศึกษาหาสาเหตุของปัญหาและนำเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาให้ยุติลงอย่างนุ่มนวลและรวดเร็วที่สุด เพื่อมิให้การพัฒนาประเทศต้องได้รับผลกระทบในระยะยาว และที่สำคัญที่สุดก็คือจะต้องสร้างความเป็นหนึ่งเดียวในชาติ ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งให้ได้ เพื่อรักษาความเป็นอธิปไตยของชาติไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังต่อไป ตามเจตนารมณ์ของศาลรัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้

ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย”

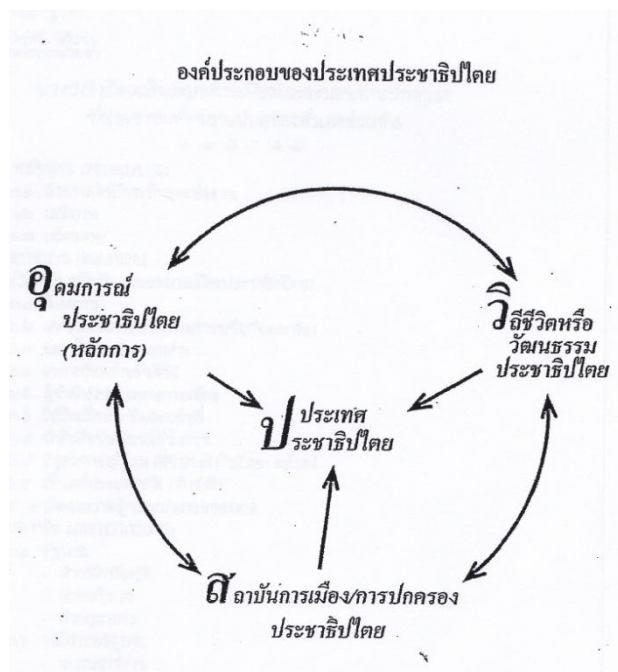
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๖๕๖ บัญญัติศัพท์คำว่า “ประชาธิปไตย” ภายใต้นัยของ “ประชา” โดยระบุว่า “ประชาธิปไตย[ประชาธิปะไต, ประชาธิบปะไต]น. ระบอบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่, การถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่(ส.ประชา + ป.อธิปไตย)”

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ประชาธิปไตย” นี้แปลภาษาอังกฤษว่า “democracy” (ديمอคระซี) ซึ่งนำมาจากภาษากรีกโบราณว่า “demokratia” (ديمอค ระเบเทีย) อีกต่อหนึ่ง คำกรีก “demokratia” มาจากการผสมของคำว่า demos ซึ่งแปลว่า ประชาชน (the people) และคำว่า krainein หรือ kratos ซึ่งแปลว่าปกครอง (to rule) ดังนั้น โดยรากศัพท์ดั้งเดิม demokratia หรือ democracy จึงแปลว่า “การปกครองโดยประชาชน” (to rule by the people หรือ government by the people)

ความขัดแย้งของการใช้ความหมายของ“ประชาธิปไตย”

ปัจจุบันนี้เกือบทุกประเทศมักอ้างว่าประเทศของตนนั้นเป็นประเทศประชาธิปไตย แต่ในความเป็นจริง “หลัก” สำคัญๆที่ใช้ในการเมืองการปกครองในมากมายหลายประเทศจะแตกต่างกันเป็นอย่างมาก ที่อังกาณวิจัยของ ยูเนสโก เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๑ ว่าวิจัยได้นิยามของคำว่าประชาธิปไตยกว่า ๒๐๐ นิยาม หรือเมื่อเร็วๆนี้ นักวิชาการจากสวีเดนยังเขียนว่า “เกือบทุกประเทศอ้างว่าเป็นประเทศประชาธิปไตย แต่การแสดงออกของสถาบันประชาธิปไตยทั้งหลายของประเทศเหล่านั้น ยังมีเรื่องจะต้องแก้ไขอยู่มาก”

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคำว่า “democracy” มีความหมายที่ ไพร่เพราะ เพราะอ้างอิงถึงความสำคัญของประชาชนอันได้แก่คนทุกคนที่อาศัยอยู่อย่างถาวรในแต่ละประเทศ แต่ในความเป็นจริงนั้น ประชาชนจำนวนมากจริงๆ จะมี ความสำคัญ จริงหรือไม่และแคไหนดั้นขึ้นอยู่กับสิ่งที่ปรากฏอยู่จริงในแต่ละประเทศ การพิจารณาก็ขึ้นอยู่กับ การเปรียบเทียบลักษณะการเมืองการปกครองที่แต่ละประเทศใช้อยู่ในแง่มุมต่างๆ แล้วหาข้อสรุปว่า ลักษณะการเมืองการปกครองใดให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากกว่ากัน ทั้งนี้ต้องพิจารณาเปรียบเทียบ ประเทศที่มีอยู่จริงๆ ต่างๆ ด้วยในขณะเดียวกัน ถึงจะเห็นได้ชัดเจน

หลักการที่สำคัญของประชาธิปไตย คือ

๑. หลักอำนาจอธิปไตยของปวงชน
๒. หลักเสรีภาพ
๓. หลักเสมอภาค
๔. หลักภราดรภาพ

บทบาทของราษฎร

เกเบรียล เอ อัลมอนด์ (Gabriel A. Almond) และคณะ ได้จัดประเภทของราษฎรเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆคือ

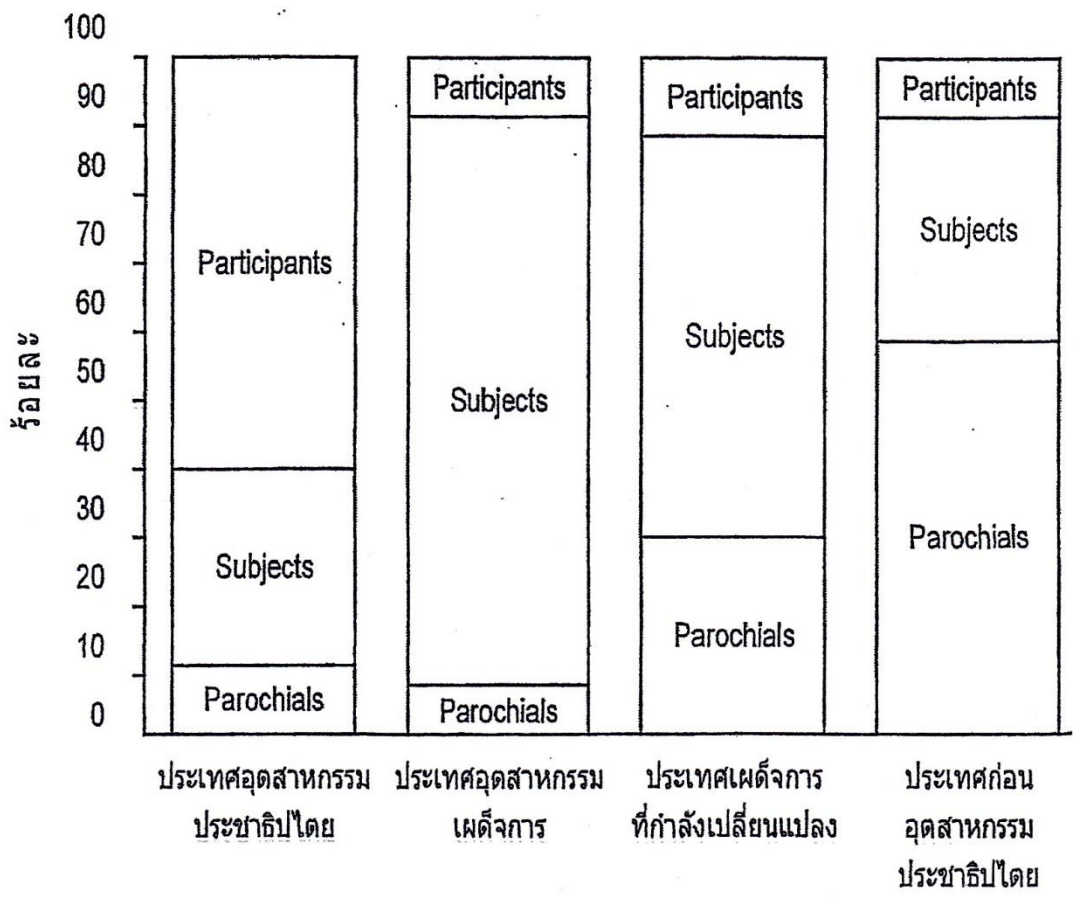
๑. ประเภทที่เรียกว่า “ผู้มีส่วนร่วม” คือราษฎรผู้มีส่วนร่วมแท้จริง หรือผู้มีส่วนที่แท้จริงที่สามารถมีส่วนร่วมแท้จริงในระบบการเมือง คนเหล่านี้รู้เรื่องการเมืองได้ดี สามารถเสนอข้อเรียกร้องต่อระบบการเมือง และจะพิจารณาว่าจะให้การสนับสนุนผู้นำทางการเมืองหรือไม่อย่างไรจากการกระทำของผู้นำเหล่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งราษฎรประเภท “ผู้มีส่วนร่วม” นี้จะเข้ามีส่วนร่วมในระบบการเมืองทั้งกระบวนการตั้งแต่กระบวนการป้อนเข้าสู่ระบบเป็นต้นไป ราษฎรประเภทนี้ เรียกได้ว่า เป็นผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม

๒. ประเภทที่เรียกว่า “ผู้ได้สังกัด” คือราษฎรผู้เชื่อฟังเจ้าหน้าที่ของรัฐและกฎหมายโดยคุณดี แต่คนเหล่านี้จะไม่เข้ามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันหรืออย่างกระตือรือร้นในทางการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งราษฎรประเภท “ผู้ได้สังกัด” นี้จะเข้ามีส่วนร่วมในระบบการเมืองเฉพาะในกระบวนการที่เป็นผลลัพธ์ของระบบเท่านั้น ราษฎรประเภทนี้ เรียกได้ว่า มีวัฒนธรรมการเมืองแบบ ผู้ได้สังกัด

๓. ประเภทที่เรียกว่า “ผู้ไม่รับรู้” คือราษฎรที่ไม่หรือไม่ค่อยรู้เรื่องการเมืองการปกครอง ซึ่งอาจเป็นเพราะอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ หรืออยู่ในชนบทห่างไกลความเจริญ หรือเป็นพวกที่ไม่ให้ความสนใจการเมืองและไม่สนใจว่าการเมืองจะส่งผลอะไรแก่ตน ราษฎรประเภทนี้ เรียกได้ว่า เป็นผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองแบบผู้ไม่รับรู้

ดูตารางประกอบในหน้าถัดไป

แสดงเปรียบเทียบให้เห็นสัดส่วนของราษฎรประเภทต่างๆ ในประเทศที่มีการเมืองการปกครองแตกต่างกัน ๔ แบบ

Participants = พวกมีส่วนร่วม , Subjects = พวกได้สังกัด , Parochials = พวกไม่รับรู้

เมื่อประมวลจากการศึกษาแนวคิดต่างๆ ทั้งที่ได้กล่าวถึงตลอดมาตั้งแต่ต้นและทั้งที่ไม่ได้กล่าวถึง ประกอบกับการสังเกตด้วยตนเองจากการได้มีโอกาสไปศึกษา และศึกษาในงานในประเทศ ประชาธิปไตยที่คนทั่วไปยอมรับว่ามีความเป็นประชาธิปไตยในอัตราสูง เช่น ออสเตรเลีย อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น เป็นต้น ขอสรุปเป็นข้อๆ ด้วยถ้อยคำที่คล้องจองกันเพื่อง่ายแก่การจดจำว่า วัฒนธรรมการเมืองประชาธิปไตยน่าจะประกอบด้วย

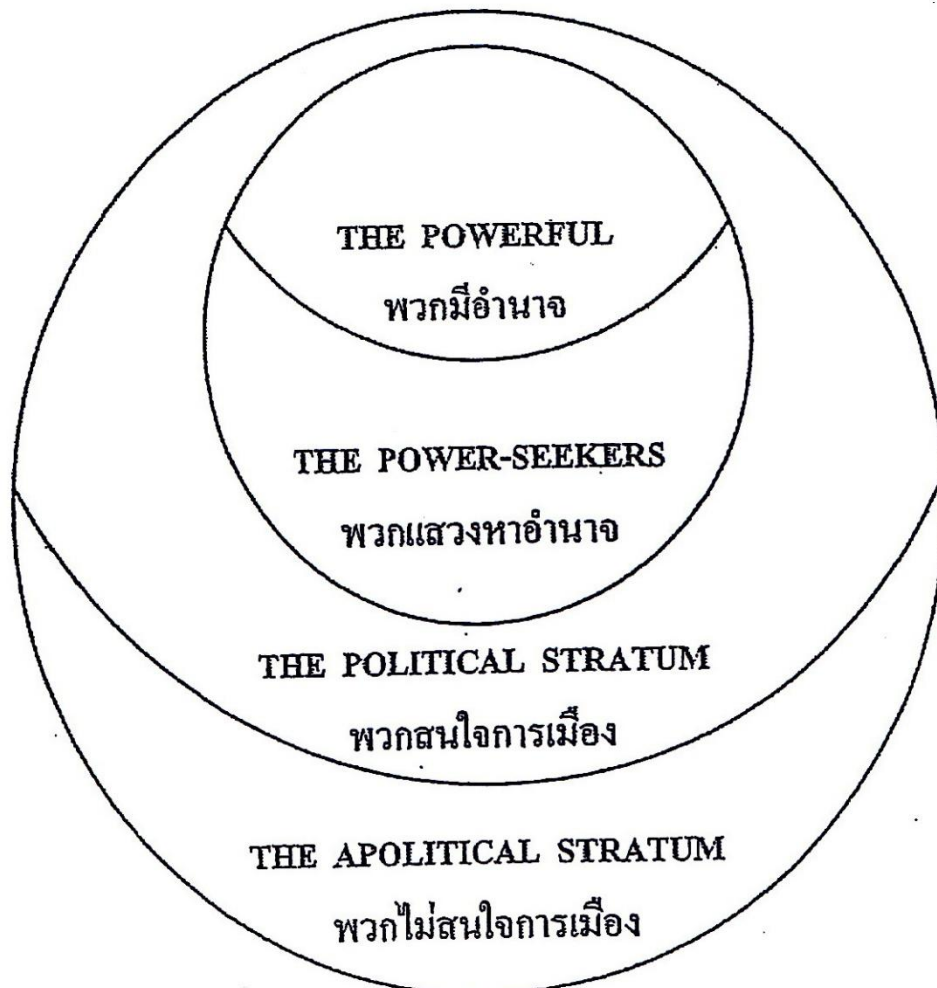
๑. ความมีเหตุผล
๒. เคารพตน เคารพท่าน (หรือการเคารพซึ่งกันและกัน)
๓. อดทนอดกลั้นในความแตกต่าง
๔. ตกลงกันอย่างสันติวิธี
๕. รู้จักมีส่วนร่วมทางการเมือง
๖. ไม่ลืมเรื่องสิทธิและหน้าที่
๗. ทำดีเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
๘. มีอุดมการณ์ร่วมคือประชาธิปไตยแน่วแน่
๙. เห็นแก่ประเทศชาติ (หรือมีความรักชาติ)
๑๐. พัฒนาความรู้ความสามารถของตน

เมื่อกล่าวถึงความสนใจทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมือง อันเป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมการเมืองแล้ว ในสังคมที่เปิดโอกาสให้สมาชิกสังคมร่วมกันเลือกระบบการเมืองและระบอบการปกครองของตนเองได้ (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ในประเทศประชาธิปไตยหรือพัฒนาไปในแนวทางประชาธิปไตย) นั้น โรเบิร์ต เอ ดาห์ล ได้จำแนกคน (สมาชิกสังคม) ออกเป็น ๔ ชั้น หรือ ๔ พวกใหญ่ๆ คือ

๑. พวกที่ไม่สนใจการเมือง คือ พวกที่ไม่สนใจการเมืองและไม่สนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง
๒. พวกสนใจการเมือง คือ พวกที่สนใจการเมืองและเข้ามีส่วนร่วมการเมืองอยู่เสมอ
๓. พวกแสวงหาอำนาจทางการเมือง คือ พวกสนใจการเมืองและพยายามเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองตามวิถีทางการเมืองของระบบการเมือง
๔. พวกมีอำนาจทางการเมือง

การจัดกลุ่มของคนในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการเมืองหรือไม่เพียงใด
ในทัศนะของ โรเบิร์ต เอ ดาห์ล

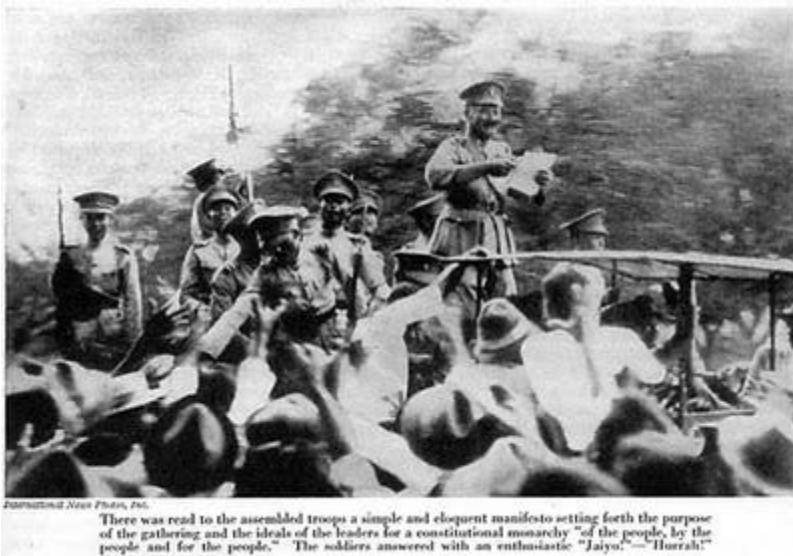
DAHL'S CLASSIFICATION OF MAN IN
RELATION TO POLITICS

วิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย ได้กล่าวไว้ในเรื่อง ถ้อยคำอันบิดเบือนในประกาศคณะราษฎร จากหนังสือ เอกกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ ว่า

....คำประกาศของคณะราษฎรในวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ถูกคนบางกลุ่มบางพวกยกขึ้นบ่อยครั้งในลักษณะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยมีเจตนา มุ่งให้เข้าใจผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยละทิ้งบริบทและสภาพการณ์ของบ้านเมืองในเวลานั้นไป โคมหน้าของประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นอย่างง่ายดายและเงียบงันในเช้าของวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ณ ลานพระที่นั่งอนันตสมาคม เหล่าทหารบก ทหารเรือ รวมทั้งนักเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งส่วนใหญ่เข้าใจว่า จะมาดูการฝึกซ้อมทางทหารนั้นก็ได้เคลื่อนพลประมาณ ๒ พันคน เข้ามารวมตัวกันอยู่ ณ ลานพระที่นั่งอนันตสมาคมและเมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว การประกาศยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินก็เกิดขึ้นในท่ามกลางกองกำลังพลทั้งหลายที่ตั้งแนวนอนอยู่หน้าลานพระที่นั่งนั้น ในนามของหัวหน้าคณะผู้ยึดอำนาจ พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) รองจเรทหารบก ในขณะนั้น ได้เป็นผู้อ่านประกาศแถลงการณ์อันจะเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดพลิกฟ้าคว่ำแผ่นดิน ขึ้นในสยามประเทศในเวลาต่อมา ดังมีความตอนหนึ่งว่า

"เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชสมบัติสืบจากพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การก็ทำได้เป็นตามที่ได้คิดหวังไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจเหนือกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งพระญาติวงศ์และคนสอพลอไว้คุ้มครองความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปลอ่ยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ชื่อของใช้ในราชการหากำไรในการเปลี่ยนราคาเงินผลาญเงินทองของประเทศ ยกพวกเจ้าให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร..."

เนื้อหาของแถลงการณ์ที่พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ประกาศออกมาในท่ามกลางกองทหารนี้ เต็มไปด้วยความดุเดือดแข็งกร้าว ทั้งก้าวร้าวอย่างเป็นที่ประจักษ์ชัด อยู่ในตัวว่ามุ่งจะโจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า

เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ อย่างรุนแรงเป็นการเฉพาะ และสุดท้ายได้เข้าสู่เนื้อหาสำคัญของคำประกาศแถลงการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า คณะผู้ยึดอำนาจเป็นใครและมีเป้าหมายเช่นใด ดังนี้

"เหตุฉะนั้นราษฎร ข้าราชการ ทหารและพลเรือนที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่

จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ ก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลายๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไร โดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมากก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติและก็เป็นกาณ์จำเป็นที่ประเทศต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุกคนจะมีงานทำเพราะประเทศเราเป็นประเทศที่อุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูเป็นแน่นอน...”

คณะราษฎรไม่เพียงแต่ประกาศว่าได้เข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศเอาไว้ได้แล้วโดยสิ้นเชิงเท่านั้น แต่ยังได้ให้คำมั่นสัญญาไว้แก่ประชาชนคนไทยทั้งหลายพร้อมกันไปด้วยว่า นับจากต่อไปนี้ไปทุกคนจะมีเสรีภาพมีสิทธิเสมอกันพ้นจากการเป็นทาสและการเป็นข้าไพร่ มีงานทำทั่วหน้ากันและจะไม่อดตาย ทุกคนจะได้พบกับความสุขความเจริญอยู่ในสังคมอันประเสริฐดังที่เรียกกันว่า โลกพระศรีอาริย์สมกับความสำเร็จที่มีมาแต่โบราณ

ประกาศฉบับนี้ได้ถูกแจกจ่ายไปทั่วพระนครภายหลังการยึดอำนาจเพียงไม่กี่ชั่วโมง ภายหลังที่ประสบ

ความสำเร็จเร็วเกินกว่าที่คาดและมีเสียงปึงดังขึ้นเพียงนัดเดียวเท่านั้น

ทำไมการยึดอำนาจจึงง่ายดายเช่นนี้ คำตอบนี้น่าจะอยู่ในส่วนหนึ่งของพันธเอก พระยาทรงสุรเดช ๑ ใน ๔ ทหารเสือผู้มีบทบาทสูงยิ่งคนหนึ่งในการยึดอำนาจครั้งนี้ ที่ได้เขียนเอาไว้เป็นคำถามมีความว่า “...เพราะเหตุไร ยามคลั่งกระสุนจึงปล่อยให้พระยาพลฯ งดคลังกระสุนและขนกระสุนไปได้ ทำไม

นายสิบของกรมทหารม้าจึงยอมปฏิบัติตามคำสั่งของนายทหาร ซึ่งมีได้เป็นผู้บังคับบัญชาของตัวด้วยความราบรื่น ทำไมนายทหารที่มาเรียงแถวอยู่ข้างหน้าผู้อำนวยการฝ่ายทหารจึงรักษาความสงบเงียบ ปล่อยให้ นายทหารอื่นนำทหารของตัวผ่านหน้าตัวออกไปได้ และในเวลาต่อมาก็ยังคงนั่งเฉยเช่นนั้น ไม่แสดงกิริยาหรือวาจาอันเป็นเครื่องหมายที่จะขัดแย้งแต่อย่างใดเลย..เป็นเพราะนายสิบนายทหารเหล่านั้นเห็นด้วยในการปฏิวัติหรือ..”

"เปล่าเลย...ทั้งนายทหาร นายสิบ พลทหาร ไม่มีใครรู้เรื่องอะไรเลย ตั้งแต่เกิดมาก็ไม่มีใครเคยได้เห็น ได้รู้ว่าการปฏิวัติทำอะไร เพื่ออะไร มีแต่ความงงงวยเต็มไปด้วยความไม่รู้ และข้อนี้เองเป็นเหตุสำคัญแห่งความสำเร็จ" บันทึกนั้นได้กล่าวสรุปเอาไว้

ในวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออก ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐานทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะราษฎรหรือว่าผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียนขอพระราชทานขมาโทษ ซึ่งมีข้อความบางตอนปรากฏดังต่อไปนี้ว่า

"การที่พวกข้าพระพุทธเจ้าได้ประกาศล่าวข้อความในวันเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยถ้อยคำรุนแรง กระทบกระเทือนถึงได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ด้วยมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็นใหญ่ สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชในพระบรมราชวงศ์จักรีตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ได้ทรงมีส่วนนำความเจริญมาสู่ประเทศสยามตามกาลสมัย บัดนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสนี้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษอีกครั้งหนึ่งเป็นคำรบสองในถ้อยคำที่ได้ประกาศไป"

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีพระราชกระแสรับสั่งตอบคณะผู้เข้าเฝ้าฯ มีข้อความบางตอนดังนี้ว่า

"ในคำประกาศวันที่ ๒๔ มิถุนายนนั้น ข้อความที่ทำให้ข้าพเจ้าเองและสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีรู้สึกโทมนัสอย่างยิ่งคือในข้อที่ทำให้เข้าใจว่าพระราชวงศ์จักรีไม่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศสยามอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนั้นทำให้ในพระราชวงศ์จักรีทั่วไปโทมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก เมื่อท่านได้กล่าวแก้ไขในวันนี้แล้ว ข้าพเจ้าหวังว่าจะ

เป็นผลสมานไมตรีระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับพวกท่านและราษฎรทั่วไปให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้"

พระราชดำรัสนี้ ย่อมเป็นประจักษ์พยานที่สำคัญว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคำนึงถึงความสงบเรียบร้อยของประเทศชาติเป็นสำคัญ แม้จะถูกกล่าวหาด้วยถ้อยคำที่สะเทือนพระราชหฤทัยอย่างรุนแรงก็ยังทรงให้อภัยได้

กรณีของวันที่ ๗ ธันวาคมนี้ ในความหมายหนึ่งเท่ากับคณะราษฎรยอมรับว่า ข้อความในประกาศแถลงการณ์เกินความเป็นจริง การให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์และยอมรับว่ามีส่วนได้นำความเจริญมาสู่ชาติในหลายยุคหลายสมัยนั้นจึงได้ปรากฏอยู่ในหลายข้อความด้วยกัน ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่เป็นบับถาวร อย่างเช่นจากคำว่า "กษัตริย์" ได้เปลี่ยนมาเป็นคำ

ว่า “พระมหากษัตริย์” พร้อมกับที่ระบุว่าพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ และถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้ เป็นต้น

ประเทศไทยเราเคยมีความแตกแยกทางความคิดและลัทธิการปกครองในอดีตมาแล้ว หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการแบ่งขั้วอำนาจออกเป็น ๓ ประเทศมหาอำนาจคือ ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเทศสหภาพโซเวียตรัสเซีย และสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งสนับสนุนการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ คนไทย ได้รับอิทธิพลจากชาติมหาอำนาจเหล่านั้น ถึงขั้นที่คนไทยแตกแยกทางความคิดและลัทธิทางการเมือง ประกาศการต่อสู้อย่างเปิดเผยตั้งแต่วันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๐๘ ที่เรารู้จักกันดีว่า วันเสียงปืนแตก ความแตกแยกทางความคิดของคนไทยในยุคนั้นเราต้องต่อสู้กันเองทั้งที่เป็นคนไทยด้วยกัน ต้องสูญเสียชีวิตและงบประมาณไปมากมายมหาศาลเพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งลัทธิการปกครองที่ตนพอใจ ทั้งที่ยังไม่แน่ใจด้วยซ้ำว่าเมื่อได้มาแล้วจะเป็นอย่างที่คาดหวังหรือไม่ นั่นถือได้ว่าเป็นปัญหาความขัดแย้งในชาติที่มีความรุนแรงถึงขั้นที่ต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ความเสี่ยงที่มีจึงอาจเรียกได้ว่าสิ้นชาติ เมื่อเปรียบเทียบกับความขัดแย้งในปัจจุบันก็ถือได้ว่าเป็นความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง ตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม เพียงแต่ว่าลัทธิความเชื่อที่ว่่านั้นเป็นเพียงความเห็นต่างในระบอบประชาธิปไตย เป็นประชาธิปไตยแบบเสื้อเหลืองหรือเป็นประชาธิปไตยแบบเสื้อแดง อาจกล่าวได้ว่า น่าจะไม่ถึงขั้นเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นแต่เพียงต้องการเปลี่ยนรัฐบาล เพื่อให้กลุ่มของตนมีอำนาจรัฐ ซึ่งถ้าหากมองในแง่ความรุนแรงแล้วน่าจะน้อยกว่าในช่วงต้น แต่กลับกลายเป็นว่ายังต้องถึงขั้นใช้อาวุธเข้าประหัดประหารกันล้มตายไปมิใช่น้อยเช่นกัน ทุกฝ่ายจึงควรต้องหันกลับมาดูความสำคัญของลัทธิการปกครองที่เป็นเหตุของการต่อสู้กันนั้นว่า มีความสำคัญมากเพียงใดที่ทำให้คนไทยต้องยอมสละชีวิตเพื่อให้ได้มาซึ่งระบอบการปกครองที่ตนปรารถนา ทั้งสองเหตุการณ์แสดงให้เห็นว่าคนเหล่านั้นมีทัศนคติความเชื่อในลัทธิอุดมการณ์อย่างยิ่งยวด เห็นว่าสิ่งที่ตนเชื่อนั้นถูกต้องที่สุด ทั้งสองฝ่ายและไม่ยอมที่จะรับฟังความเห็นของอีกฝ่ายหนึ่งและยังเชื่อว่าอีกฝ่ายหนึ่งนั้นเป็นอันตรายอย่างมหันต์อีกด้วยทั้งที่รู้อยู่ว่าทั้งหมดนั้นคือพี่น้องคนไทยด้วยกัน คณะกรรมการปรองดองทุกคณะที่ได้รับการจัดตั้งค้นพบว่ายังมีโอกาสของการที่จะยุติความขัดแย้งทางด้านอุดมการณ์ และทัศนคติของคนไทยด้วยการ โอนอ่อนเข้าหากัน โดยใช้หลักพุทธศาสนาเพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติร่วมกันเพื่อให้เกิดความเป็นกลางและมีความเข้าใจที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะความไว้เนื้อเชื่อใจกันจนกระทั่งยอมที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติ หันมาพูดคุยกัน โดยมีพื้นฐานของประเทศชาติเป็นที่ตั้ง ยอมรับที่จะใช้กฎหมายเป็นกติการ่วมกันในการสร้างความเข้าใจอันดี ไม่ตกเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

แนวทางการแก้ปัญหาที่ประสบความล้มเหลว และที่ประสบความสำเร็จในอดีต

ในอดีต การต่อสู้ด้วยการใช้อาวุธของลัทธิคอมมิวนิสต์และกองทัพเป็นความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวงที่คนไทยต้องมาเข่นฆ่ากันเอง เป็นเหตุให้ประเทศต้องสูญเสียงบประมาณและโอกาสในการพัฒนาประเทศ ต้องรอรับการช่วยเหลือด้านอาวุธยุทโธปกรณ์และงบประมาณจากต่างประเทศ ความผิดพลาดจึงเกิดขึ้นโดยความกลัวว่าจะต้องสูญเสียอำนาจและคิดว่าวิธีการที่ดีที่สุดคือการทำลายล้างให้สิ้นซาก

แต่เหตุการณ์กลับตรงกันข้าม ปรากฏว่าผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นยิ่งถูกรบปราบก็ยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังสำนวนที่ว่า ยิ่งฆ่าก็ยิ่งโต การทำลายล้างจึงทำให้ประเทศชาติยิ่งอ่อนแอลงเพราะต้องสูญเสียทั้งสองฝ่าย

ต่อมามติคณะรัฐมนตรี ออกนโบาย ๖๖/๒๓ และ ๖๕/๒๕ จากการเรียนรู้เท่าทันและปรับเปลี่ยนตามแนวพระราชดำริ

ผลที่ได้ คือการปรับเปลี่ยนทัศนคติด้วยการปฏิบัติการจิตวิทยา ตามมติ คณะรัฐมนตรี ที่ให้เปิดโรงเรียนการเมือง โดยกองทัพไทย (กองบัญชาการทหารสูงสุด ในขณะนั้น) เพื่อให้ความรู้ทางการเมืองและผลิตบุคลากรเพื่อขยายผลต่อไปทั้งในสถาบันการศึกษาและภาคเอกชนและประชาชน

ในที่สุดการขยายผลจนได้รับการยอมรับ บุคลากรที่ผ่านการฝึกอบรมที่ได้รับการคัดเลือกจากอาจารย์ในมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ ข้าราชการ ระดับ ๗ หน่วยงานความมั่นคงทุกกระทรวง จึงนับเป็นการบูรณาการเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ แนวคิดอย่างกว้างขวาง จนตกผลึกเป็นความเห็นร่วมกันในการต่อสู้เพื่อปกป้องอธิปไตยของชาติ และขยายผลไปอย่างรวดเร็วทั่วประเทศ สามารถยุติความขัดแย้งได้เป็นรูปธรรมในระยะเวลาอันสั้น โดยการแปรสภาพผู้เข้ารับการอบรมไปเป็นวิทยากรของภูมิภาคทำการอบรมบุคลากรระดับภูมิภาคต่อไปจาก ๑๐ คนเป็น ๑,๐๐๐ คนและ ขยายผลสู่หมู่บ้านและตำบลได้พร้อมกันทั่วประเทศ เพราะเขาเหล่านั้นเข้าใจคำว่าประชาธิปไตยตรงกัน และยอมเข้าร่วมเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ดังนั้นการทำความเข้าใจกัน จึงมีความสำคัญมาก

วิเคราะห์สภาพสังคมไทยในอดีตและปัจจุบัน

เปรียบเทียบความรุนแรงของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอดีตนับได้ว่ารุนแรงกว่าในปัจจุบันเป็นอันมากเพราะเป็นการแตกแยกทางลัทธิการปกครองระหว่างลัทธิคอมมิวนิสต์ กับ ระบอบประชาธิปไตย มีความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สินจำนวนมาก ในขณะนั้นคนไทยมีทางเลือกสองทางคือจะเป็นประชาธิปไตย หรือ คอมมิวนิสต์จึงทำให้คนไทยจึงต้องแบ่งออกเป็นสองฝ่าย ในปัจจุบันเราทุกคนเห็นเป็น

อย่างเดียวกันคือเราต่างก็ต้องการความเป็นประชาธิปไตย นั่นหมายความว่า ไม่จำเป็นที่จะต้องแบ่งฝ่ายเลย เพราะคนไทยทุกคนก็ต้องการประชาธิปไตยเหมือนกัน แต่เราก็แบ่งกันจนได้ว่าเป็นประชาธิปไตยที่มีมาตรฐานที่สูงกว่าหรือดีกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

ความไม่เข้าใจในเรื่องอำนาจการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ที่ประกอบด้วย อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ ซึ่งสามารถ ตรวจสอบและคานอำนาจกันได้อยู่แล้ว จึงมีบุคคลบางกลุ่มบางพวกที่โยกโยไปดึงเอาประชาชนมาเป็นเครื่องมือทางการเมืองของตนเพื่อใช้เป็นอำนาจต่อรองหรือล้มล้างอีกฝ่ายหนึ่งและอ้างว่าเป็นอำนาจของประชาชน(แท้จริงแล้วก็ต้องเรียกว่าเป็นการใช้กฎหมายเหนือกฎหมายนั่นเอง)

ในกรณีที่มีความเห็นไม่ตรงกันในคำว่าประชาธิปไตยของคนไทย ผู้เขียนเห็นว่ายังมีประเด็นที่ต้องพิจารณาว่าในอดีตที่ผ่านมา ประเทศไทยที่ได้มีการตรากฎหมายรัฐธรรมนูญขึ้นมาใช้นั้นมีอยู่ที่ใดบ้างที่เราใช้คำว่า “ นิติธรรม ” ก็พบว่าในรัฐธรรมนูญทุกฉบับไม่มีการบัญญัติคำว่านิติธรรมไว้แต่อย่างใด ยกเว้นแต่ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ที่บัญญัติให้ใช้หลักการดังกล่าว สรุปได้ว่าการใช้คำว่า “ นิติธรรม ” มีการนำมาใช้เป็นครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐ ดังนั้นจึงต้องกลับไปดูในเจตนารมณ์ของกฎหมายโดยละเอียด ได้ความว่า

“ มาตรา ๓ อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและศาล ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ”

การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม”

เจตนารมณ์ กำหนดที่มาของอำนาจอธิปไตยและหลักการแบ่งแยกอำนาจ ทั้งนี้การใช้อำนาจนั้นต้องสอดคล้องกับหลักนิติธรรม

เพื่อให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม (The Rule of Law) การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ ต้องอยู่บนพื้นฐานของบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้และบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่มีความเป็นธรรม สามารถอธิบายและให้เหตุผลได้ และจะใช้อำนาจรัฐโดยปราศจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายรองรับนั้นไม่ได้

หมายเหตุ

๑. วรคหนึ่ง คงเดิมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐

๒. หลักการดังกล่าวนี้ มีบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นครั้งแรก โดยเปลี่ยนแปลงคำว่า “มาจาก” เป็นคำว่า “เป็นของ” ปวงชนชาวไทย

๓. หลักนิติธรรม (The Rule of Law) มาจากหลักกฎหมายของก

มประเทศคอมมอนลอว์ (Common Law) เป็นหลักที่จำกัดการใช้อำนาจของผู้ปกครองไม่ให้เกินขอบเขต โดยปกครองภายใต้กฎหมาย

หลักนิติรัฐ (Rechtsstaat / Legal State) มาจากหลักกฎหมายของกลุ่มประเทศซีวิลลอว์ (Civil Law) มีความหมายกว้างครอบคลุมมากกว่าหลักนิติธรรม ซึ่งมีหมายความรวมถึงหลักดังต่อไปนี้

๑. หลักการแบ่งแยกอำนาจ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในการกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจของรัฐ

๒. หลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยบทบัญญัติของกฎหมาย

๓. หลักความชอบด้วยกฎหมายขององค์กรตุลาการและองค์กรผ่านปกครองในการดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใด หรือมีการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด

๔. หลักความชอบด้วยกฎหมาย ในเนื้อหาของกฎหมายนั้นจะต้องมีความชอบในเนื้อหาที่มีหลักประกันความเป็นธรรมแก่ประชาชน

๕. หลักความเป็นอิสระของผู้พิพากษา

๖. หลักการไม่มีกฎหมาย ไม่มีควมผิด ซึ่งเป็นหลักในทางกฎหมายอาญา (Nullum crimen nulla poena sine lege)

๗. หลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ

หลักนิติธรรมกับหลักนิติรัฐมีความคล้ายคลึงกัน ๒ ประการ คือ

๑. ถ้าไม่มีกฎหมายเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองไม่มีอำนาจกระทำการใดๆทั้งสิ้น เพราะถ้าดำเนินการไปแล้วอาจกระทบสิทธิเสรีภาพของประชาชน

๒. หลักที่ว่าเมื่อกฎหมายกำหนดขอบเขตไว้เช่นใด ฝ่ายปกครองก็ใช้กฎหมายไปตามขอบเขตนั้น จะใช้อำนาจเกินกว่าที่กฎหมายบัญญัติไว้ไม่ได้

หลังจากที่ได้ศึกษาทำความเข้าใจในเจตนารมณ์ของกฎหมายแล้ว จึงจำเป็นต้องค้นหาความหมาย และรูปแบบการใช้งานที่แท้จริงต่อไปดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำแปลของ “นิติธรรม” ไว้ว่า “หลักพื้นฐาน แห่งกฎหมาย”

คนส่วนใหญ่แปลว่า หลักการปกครองโดยกฎหมาย

พลาโต (Plato) ได้เสนอว่า “กฎหมายเป็นสิ่งสูงสุด และการปกครองจะต้องดำเนินตามกฎหมาย หากสังคมสามารถสร้างระบบกฎหมายที่ดีและเป็นธรรมขึ้นมาให้คนประพฤติปฏิบัติตามได้ แม้แต่คนชั่วก็ ยังมีทางทำความดีขึ้นมาได้”

อริสโตเติล (Aristotle) ได้เสนอว่า “การปกครองโดยกฎหมายเป็นสิ่งที่พึงปรารถนามากกว่าการ ปกครองโดยกฎหมายเป็นสิ่งที่พึงปรารถนามากกว่าการปกครองโดยมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดก็ตาม” (..the rule of law, ..preferable to that of any individual)

อัลเบิร์ต เวนน์ ไดซี (Albert Venn Dicey) แห่งมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด ได้ให้ความหมายของ The Rule of Law มีความสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ต้องไม่มีการใช้ระบบพระราชย์

๒. บุคคลทุกคนเสมอภาคกันในสายตาของกฎหมาย

๓. รัฐธรรมนูญ (ของอังกฤษ) นั้น มิใช่เป็นที่มาแห่งกฎหมาย หากเป็นผลแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของ กฎหมาย

ลอร์ดจูลฟี (Lord Chief Justice) ให้ข้อเสนอแนะว่า สังคมใดก็ตามจะอยู่ได้ด้วยความสะดวกสุขโดย อาศัยหลักนิติธรรม หลักนิติธรรมมีกฎเกณฑ์อย่างไรบ้างย่อมแล้วแต่สถานการณ์ในแต่ละสังคมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆว่า อย่างน้อยที่สุดในสังคมนั้นควรมี

๑. ศาลที่จะพิจารณาพิพากษาข้อพิพาทระหว่างบุคคลซึ่งมีผลประโยชน์ขัดกัน

๒. ผู้พิพากษาซึ่งมีความเป็นอิสระ ปราศจากอคติ และเป็นผู้มีความสามารถที่จะพิจารณาข้อพิพาทนั้นได้

๓. หลักการนั่งพิจารณาคดีและตัดสินข้อพิพาทภายในระยะเวลาอันสมควร

๔. วิธีการที่จะบังคับการให้เป็นไปตามคำพิพากษา

๕. วิธีพิจารณาคดีของศาลที่เที่ยงธรรมและมีเหตุผล

๖. กฎหมายที่ศาลใช้วินิจฉัยต้องมีความแน่นอน ชัดเจน มีความพอดีและเป็นธรรม

ศาสตราจารย์พิเศษ ชานินทร์ กรีวิเชียร ได้เสนอแนวทางที่หลักนิติธรรมได้พัฒนาเป็นเวลานาน และเป็นแนวทางสายกลางในเบื้องต้นว่า “หลักนิติธรรม ก็คือ หลักการพื้นฐานแห่งกฎหมายที่สำคัญในระบบประชาธิปไตยที่เกิดทูลศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์และยอมรับนับถือสิทธิแห่งมนุษยชนทุกแห่งทุกมุมรัฐต้องให้ความอารักขาคุ่มครองมนุษย์ชนให้พ้นจากลัทธิตหาราษฎ์ หากมีข้อพิพาทใดๆเกิดขึ้น ไม่ว่าจะระหว่างรัฐกับเอกชน หรือระหว่างเอกชนกับเอกชน ศาลย่อมมีอำนาจอิสระในการตัดสินข้อพิพาทนั้น โดยเด็ดขาด และโดยยุติธรรม ตามกฎหมายของบ้านเมืองที่ถูกต้องและเป็นธรรม”

หลักนิติธรรมที่ได้พัฒนาเป็นเวลานาน จะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นด้วยทกกฎหมาย บทบาทศาล กระบวนการยุติธรรมในทุกๆขั้นตอน หรือการบริหารราชการแผ่นดินในทุกระดับล้วนมีหลักการหรือหัวใจของเรื่องอันเดียวกันทั้งสิ้น คือต้องตั้งอยู่ในความถูกต้องและชอบธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมของไทยประการหนึ่งที่ยึดถือเป็นหลักในการปกครองประเทศมาทุกยุคทุกสมัย หลักธรรมนั้นก็คือ หลัก “วิโรชน” หรือ “ความไม่คลาดธรรม” หลักธรรมประการที่ ๑๐ ในทศพิธราชธรรมนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับหลักนิติธรรมของนานาประเทศในปัจจุบัน

สหรัฐอเมริกาได้รับเอาแนวคิดเรื่องกระบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายมาจากประเทศอังกฤษ และได้มีการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ และกฎหมายฉบับต่างๆ ซึ่งให้ความสำคัญแก่หลักกระบวนการถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลักประกันสิทธิมนุษยชน หรือสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทางกฎหมายอาญา กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา รวมถึงความคุ้มครองตามกฎหมายอื่นๆด้วย เช่น กฎหมายปกครองและกฎหมายวิธีปฏิบัติราชการทางปกครอง ฯลฯ

หลักกระบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายจะมีความหมายแค่ว่า The Rule of Law เพราะหลักกระบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายมุ่งเน้นไปที่กระบวนการและวิธีปฏิบัติในการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหาและจำเลยในกระบวนการยุติธรรมเป็นสำคัญ

หลักนิติรัฐ เป็นหลักพื้นฐานแห่งกฎหมายที่สำคัญของประเทศในภาพพื้นยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเยอรมันและฝรั่งเศสอันเป็นต้นกำเนิดของหลักนิติรัฐ โดยรัฐที่จะถือว่าเป็นนิติรัฐได้นั้นต้องมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการคือ

๑. ต้องมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ
๒. ต้องมีการบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ
๓. ต้องมีการกำหนดของเขตของอำนาจไว้อย่างชัดเจน โดยมีการแบ่งแยกอำนาจรัฐออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ นิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ

หลักนิติรัฐมีความแตกต่างกับ the rule of law คือ หลักนิติรัฐจะเน้นไปที่ความมีอำนาจสูงสุดของกฎหมายลายลักษณ์อักษร โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้กับประชาชน ซึ่งแตกต่างจาก the rule of law ที่ให้ความสำคัญกับความมีอำนาจสูงสุดของระบบศาล โดยศาลเป็นที่มาแห่งสิทธิ ความศักดิ์สิทธิ์ของสิทธิและเสรีภาพนั้น เกิดจากการที่ศาลยอมรับบังคับให้

แม้จะมีข้อแตกต่างกันบางประการ แต่สาระสำคัญของทั้งสองหลัก มุ่งไม่สู่จุดเดียวกัน คือ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนจากการละเมิดของผู้มีอำนาจรัฐนั่นเอง

สรุป อย่างไรก็ตามก็แสดงให้เห็นได้ว่าเป็นความพยายามของคณะผู้ร่างกฎหมายที่ได้พยายามที่จะสรรหาคำที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหาตามที่เกิดเป็นปัญหาของบ้านเมืองในขณะนั้นจึงเกิดคำใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนคือคำว่า “นิติธรรม” ในความหมายที่ต้องการที่จะให้ได้ผู้นำประเทศที่มีคุณสมบัติสมบูรณ์แบบเป็นนักปกครองที่ดีที่สุดตามหลักปรัชญาแนวความคิดของเพลโต (ซึ่งต้องการที่จะหาผู้นำที่เป็นคนเก่งและเป็นคนดีมีคุณธรรมปกครองบ้านเมืองด้วยความถูกต้องชอบธรรม แต่ท้ายที่สุดเพลโตก็ไม่สามารถที่จะหาคนที่สมบูรณ์แบบที่จะเป็นราชาปราชญ์ในอุดมการณ์ดังกล่าวได้) โดยที่มองเพียงการใช้คำที่มีความหมายตามที่ต้องการให้ประเทศชาติเดินไปตามนั้น แต่ในอีกมุมหนึ่งพิจารณาเห็นว่าเป็นการใช้คำเพื่อเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในการเลือกใช้รูปแบบของระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตยจาก ซีวิล ลอว์ ไปเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบ คอมมอน ลอว์ เพราะความแตกต่างโดยสิ้นเชิงตามที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้นเป็นการขัดต่อหลักการที่เราได้ประกาศว่าประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตย ที่ให้หลักการของกฎหมายลายลักษณ์อักษร และเป็นหลักการแบบโรมานอเซอร์มานิค ดังนั้นการที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปี พุทธศักราช ๒๕๕๐ ได้บัญญัติคำว่า “หลักนิติธรรม” ไว้ในมาตรา ๑ และมาตราอื่น ๆ จึงสามารถสรุป

ได้ว่าเป็นเริ่มต้นแห่งความขัดแย้งของนักกฎหมายที่มีอำนาจในการตรากฎหมายในรัฐสภาเพราะเป็นการขัดแย้งที่จะไม่สามารถหาข้อยุติได้เลยเพราะเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในทั้งสองแนวทางซึ่งทั้งสองฝ่ายนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการถกแถลง และในขณะเดียวกันประชาชนรวมถึงนักศึกษากฎหมายในมหาวิทยาลัยก็เกิดความสับสนในกระบวนการและนี่ไม่ถึงประเด็นนี้

แม้แต่ในกระบวนการพิจารณาคดีของศาลเองก็ได้รับผลกระทบในเรื่องนี้เช่นกัน โดยเฉพาะศาลรัฐธรรมนูญที่ได้ยึดถือตามตัวบทบัญญัติที่กล่าวแล้วคือ “หลักนิติธรรม” ในขณะที่ศาลอื่นยังคงยึดถือตามหลัก “นิติรัฐ” ความแปลกแยกดังกล่าวจึงนำมาสู่การปฏิเสธไม่ยอมรับคำตัดสินของศาล โดยเฉพาะในคดีการเมืองซึ่งเมื่อศาลตัดสินแล้วมีผลผูกพันต่อทุกองค์กร จึงมีผลกระทบเป็นวงกว้างในอันที่สร้างความแตกแยกในสังคมโดยรวม ทั้งหมดนี้ไม่ใช่ความผิดของใครเลยแต่เป็นความหวังดีต่อบ้านเมืองทั้งสิ้น เราจึงควรที่จะหันหน้ามาพูดจากันเพื่อหาทางออกให้กับประเทศชาติไม่ให้บอบช้ำไปมากกว่านี้ด้วยวิธีการแบบไทย ๆ ให้ได้หลักการที่เป็นแบบของเราเองและทุกคนทุกฝ่ายให้การยอมรับว่าเป็นแนวทางที่ดีที่สุดสำหรับคนไทย ไม่สุดโต่งตามแบบต่างชาติจนลืมความเป็นไทย

สรุปรวบยอดประเด็นปัญหาในภาพรวม

๑. ความไม่เข้าใจในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ประชาธิปไตยแบบฟังเสียงข้างมาก หรือประชาธิปไตยแบบฟังเสียงข้างน้อย อะไรคือความถูกต้องและความพอดี คนไทยรักความสงบ รักพวกพ้อง รักความสะอาดสบาย (ทำอะไรตามใจคือไทยแท้)

๒. คนไทยขาดอุดมการณ์ความรักชาติเนื่องจากขาดการรับรู้ประวัติศาสตร์ของชาติอย่างลึกซึ้ง ปังจัยทางการเมืองและปากท้องของประชาชน ความยากจน ความคับแค้นทางจิตใจ ความยากไร้ทางวัตถุ การขาดความรู้ ทำให้ถูกชักจูงได้ง่าย

๓. คนไทยขาดความเข้าใจในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม ทั้งที่มีอยู่ตามคำสอนในพุทธศาสนา เพราะไม่มีการเรียนการสอนในเรื่องวิชาศีลธรรมหน้าที่พลเมืองที่เคยมีมาในอดีต

๔. คนไทยยังไม่พร้อมสำหรับประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕ จึงมีผลกระทบมาจนถึงปัจจุบัน ความไม่พร้อมที่จะรับระบอบประชาธิปไตย เพราะความเป็นประชาธิปไตยนั้นมีความแตกแยกและเปราะบางที่คนไทยไม่เข้าใจและไม่สามารถยอมรับได้

๕. คนไทยไม่รักในความมีระเบียบ จึงขาดความมีวินัย ขาดจิตสำนึกต่อสังคมโดยรวม

๖. คนไทยขาดความรู้ทางวิชาการและความสามารถในการวิเคราะห์ จึงถูกชักจูงในทางความคิดได้ง่ายทัศนคติจึงถูกเบี่ยงเบนอยู่เสมอ และยอมรับวัฒนธรรมตะวันตก กลายเป็นสังคมที่นิยมวัตถุและเงินตราอย่างไม่มีรู้ตัว สังคมเดิมจึงถูกทำลายได้โดยง่าย

๗. คนไทยขาดผู้นำที่เด็ดขาด เข้มแข็ง เสียสละ มีอุดมการณ์เพียงพอที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับประชาชนได้

ความแตกแยกทางความคิดของสังคมไทยในปัจจุบัน

๑. การแบ่งฝ่ายเป็นสีต่าง ๆ อย่างรุนแรง ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างไร้เหตุผล และไม่ยอมรับฟังความคิดเห็น หรือการเจรจากันด้วยสันติวิธี เพราะอุดมการณ์เป็นตัวนำความคิด

๒. ความไม่เข้าใจในเรื่องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยของคนไทยที่มีอยู่จำนวนมาก ตามแนวความคิดของคาร์ท และอัลมอนต์

๓. การบังคับใช้กฎหมายไม่เข้มแข็งพอ มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบในสังคม ซึ่งเป็นต้นเหตุของการไม่เคารพกฎหมายพื้นฐาน จนถึงเรื่องสำคัญระดับชาติ

๔. นักกฎหมายไทยมีความเข้าใจที่ไม่ตรงกันอย่างเห็นได้ชัดในเรื่องกฎหมาย การตรากฎหมาย และการตีความกฎหมายจึงเป็นไปคนละทางและก่อให้เกิดความขัดแย้ง โดยแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ นักกฎหมายที่ศึกษามาจากประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ทำให้มีข้อโต้แย้งที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เพราะนักกฎหมายแต่ละสำนักต่างอ้างที่มาของกฎหมายที่ต่างตระกูลกันแล้วนำมาถกเถียงกัน (คอมมอนลอว์ และ ซีวิลลอว์) ทำให้ยากแก่การพัฒนากฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นไปด้วยความขัดแย้งเสียหายต่อการพัฒนาประเทศโดยรวมอย่างมากอย่างที่ทราบกันคืออยู่แล้ว และยังมีผลกระทบต่อการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยของชาติที่ไม่มีทิศทางที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ผู้นำทางการเมืองที่ส่วนใหญ่เป็นนักกฎหมายจึงกลายเป็นผู้นำในการขัดแย้งไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวทางการแก้ไข

๑. เสริมสร้างความรู้และความเข้าใจให้คนไทยได้เข้าใจในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง โดยไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมทางความคิด เป็นอิสระในการใช้อำนาจประชาธิปไตยได้ด้วยตนเอง

๒. ปรับแก้ระบบการศึกษาด้านกฎหมายไทยให้มีความเป็นหนึ่งเดียวในเวลานี้ เป็นสิ่งมีความเหมาะสมอย่างยิ่งเนื่องจากกรณีที่เรายู่ระหว่างการพัฒนาประเทศไทยให้เป็นระบบศาลคู่ ที่นักกฎหมาย

ทั้งหลายก็จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งถือได้ว่ายังเป็นเรื่องที่ยากที่จะปรับเปลี่ยน แต่ก็ต้องทำให้ได้เร็วที่สุดเพื่อยุติความขัดแย้งในสังคม

๓. การใช้อำนาจรัฐที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการทำหน้าที่ในการให้ความรู้กับประชาชน เช่น กอ.รมน.(มีเครือข่ายมากกว่า ๑ ล้านคนและกำลังจะฟื้นฟู กองทัพอากาศที่มีการอบรมหลักสูตรพัฒนาสัมพันธระดับผู้บริหาร มีเครือข่ายที่มีศักยภาพสูงมาก) หน่วยงานด้านความมั่นคงของรัฐในระดับกระทรวง ต้องเข้ามาวางยุทธศาสตร์ โดยจะต้องเปิดการอบรมวิทยากรเพื่อให้เกิดความเป็นกลางกระจายไปให้ทั่วประเทศและสอดแทรกอยู่ในทุกหลักสูตรการศึกษาและอบรม ทุกอย่างจะต้องมีการบูรณาการเข้าด้วยกัน

๔. ปฏิบัติการข่าวสารร่วม (joint information operations) ในการเผยแพร่ให้ประชาชนทราบอย่างกว้างขวางโดยไม่ถูกบิดเบือนและเป็นกลาง

๕. ใช้สื่อทุกชนิดเข้าดำเนินการทุกรูปแบบ โดยเปิดให้มีการแสดงความคิดเห็นวิสัยทัศน์ให้หลากหลายที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องในการอยู่ร่วมกันในสังคมภายใต้กฎเกณฑ์และกฎหมาย

๖. ใช้กฎหมายที่มีอยู่เพื่อให้สามารถแก้ปัญหาให้ได้เร็วที่สุด โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้ชายไทยทุกคนต้องเป็นทหาร เพื่อที่จะสร้างบุคลากรที่พึงประสงค์ให้ได้ในระยะเวลาอันสั้น ด้วยการสร้างหลักสูตรการฝึกอบรมที่สมบูรณ์ทุกด้านที่ต้องการ เช่น ความรู้เรื่องประชาธิปไตย ศีลธรรม หน้าที่พลเมือง อุดมการณ์ ความรักชาติ ลักษณะผู้นำที่ดีของสังคมและครอบครัว ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี และความเสียสละ เป็นต้น ดังนั้นการที่นำเอาชายไทยอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์เข้ามารับราชการทหารในเวลาอันสั้นซึ่งเพียงพอที่จะทำการอบรมได้ตามหลักสูตรจึงมีความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาของชาติในขณะนี้

๗. ปลุกฝังอุดมการณ์ความรักชาติ และที่กล่าวมาแล้วให้กับประชาชนในทุกระดับจนเป็นนิสัยประจำชาติโดยการทบทวนกฎหมายที่มีอยู่แล้วนำมาใช้ใหม่ เช่นการฝึกอบรม ไทยอาสาป้องกันชาติ ลูกเสือชาวบ้าน สมาชิก กอ.รมน. ซึ่งมีสมาชิกอยู่แล้วเป็นล้านคน และสามารถที่จะเพิ่มจำนวนได้หลายล้านคนในระยะเวลาอันรวดเร็ว

๘. บังคับใช้กฎหมาย ให้มีประสิทธิภาพตามเจตนารมณ์ ของการบัญญัติกฎหมายนั้นๆ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑. สามารถสร้างนักกฎหมายที่มีความเป็นไทยที่มีความเป็นหนึ่งเดียวในอุดมการณ์การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สามารถที่จะพัฒนานักกฎหมายให้เจริญก้าวหน้าพาประเทศชาติไปสู่นานาอารยประเทศให้ได้ ก้าวข้ามวังวนของความขัดแย้งเพื่อลดเซยความเสียหายที่ผ่านมาให้เร็วที่สุด

๒. สามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในชาติให้มีความเข้าใจในระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และยึดถือกติกาแห่งความเป็นประชาธิปไตยถูกต้องตรงกัน

๓. ผู้รับผิดชอบจะต้องกำหนดขอบเขตของความขัดแย้งหรือความเห็นต่างให้อยู่ในกรอบของกฎหมาย เช่นความเห็นที่ขัดแย้งหรือความเห็นต่างที่เกิดในรัฐสภา ก็จะต้องให้ได้ข้อยุติในรัฐสภา ไม่สมควรที่จะนำมาเป็นประเด็นนอกสภา ซึ่งปกติวิสัยก็ควรจะเป็นเช่นนั้น

๔. สามารถยุติความขัดแย้งของคนในชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม

๕. สามารถที่จะสร้างบุคลากรที่พึงประสงค์ให้กับประเทศชาติได้ในระยะเวลาอันสั้น ในกรณีนี้จะได้อาจารย์ที่ดียอดเยี่ยม ได้พ่อที่ดีของลูก ได้ผู้นำที่ดีของครอบครัว ได้ผู้นำที่ดีของสังคมและของชาติในอนาคต อีกทั้งความมีอุดมการณ์ความรักชาติ ความเสียสละ เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ที่สำคัญคือมีความเป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ที่มีความเห็นต่างได้บนพื้นฐานของประชาธิปไตย ปราศจากความรุนแรง

๖. ประเทศไทยมีความพร้อมที่จะเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนอย่างมีศักดิ์ศรี

ข้อเสนอแนะ

๑. ให้ ศาลรัฐธรรมนูญ และ คณะกรรมการการเลือกตั้ง ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการเผยแพร่ประชาธิปไตยเป็นเจ้าภาพหลักในการดำเนินการทั้งปวง

๒. รัฐให้การสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างเต็มความสามารถ

๓. ทุกหน่วยงานบูรณาการร่วมกับหน่วยงานเจ้าภาพหลักตามข้อ ๑. ดำเนินการพร้อมกันทั้งประเทศโดยให้ถือเป็นวาระแห่งชาติ

๔. ผู้เข้ารับการอบรม หลักสูตร นรป.๑ ดำเนินการกำหนดให้มีแผนงานการศึกษาร่วมกันเพื่อจัดทำผลงานทางวิชาการ นำเสนอต่อ ศาสตราจารย์ ดร.ธรรมนุญ โดยเชิญผู้เกี่ยวข้องเข้าร่วมรับฟังให้มากที่สุด และเชิญชวนสื่อมวลชน ให้ทำการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวาง(เน้นให้เห็นถึงการบูรณาการระดมความคิดจากทุกหน่วยงานที่เข้ารับการอบรม)

๕. ศาสตราจารย์ ดร.ธรรมนุญ จัดให้มีการอบรมหลักสูตร นรป. อย่างต่อเนื่อง โดยให้มีการจัดทำผลงานทางวิชาการนำเสนอต่อศาสตราจารย์ ดร.ธรรมนุญและสาธารณชน

๖. เห็นควรให้นักกฎหมายในทุกระดับได้ร่วมกันสังคายนาระบบกฎหมายไทยเสียใหม่ให้เป็นข้อยุติว่าจะให้เป็น ระบบประชาธิปไตย แบบซีวิล ลอว์ หรือ คอมมอน ลอว์ ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบศาลแล้วก็ให้ข้อยุติด้วยว่าจะเป็นระบบ ศาลเดี่ยว หรือระบบศาลคู่ รวมถึงการใช้อำนาจขององค์กรต่าง ๆ ว่าจะให้ใช้อำนาจอะไรคือ นิติบัญญัติ บริหารหรือตุลาการ หรือจะเรียกว่าอำนาจกึ่งตุลาการ

๗. เห็นควรให้มีการสังคายนาระบบการเรียนการสอนวิชากฎหมายของไทยเสียใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งการบริหารราชการแผ่นดิน การปกครอง การศาล

บรรณานุกรม

ชาญชัย แสวงศักดิ์,ดร. *กฎหมายมหาชน ความเป็นมา ทฤษฎี และหลักการที่สำคัญ* กรุงเทพฯ บริษัท

วิญญูชนจำกัด ๒๕๕๓

ชาญชัย แสวงศักดิ์,ดร. *คำอธิบายกฎหมายปกครอง* กรุงเทพฯ บริษัทวิญญูชนจำกัด ๒๕๕๓

ปรีดี เกษมทรัพย์,ศาสตราจารย์ ดร. *นิติปรัชญา* กรุงเทพฯ บริษัทวิญญูชนจำกัด ๒๕๕๓

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) *ประชาธิปไตยจริงแท้คือแคไหน* กรุงเทพฯ สนง.คณะกรรมการ

การเลือกตั้ง ๒๕๕๔

สมยศ เชื้อไทย,รองศาสตราจารย์ *หลักกฎหมายมหาชนเบื้องต้น* กรุงเทพฯ บริษัทวิญญูชนจำกัด ๒๕๕๓

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช *เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายมหาชน Public*

Law นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ๒๕๕๕

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช *เอกสารการสอนชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับ*

กฎหมายทั่วไป General Principle of Law นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ๒๕๕๕

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช *เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม*

Environmental Law นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ๒๕๕๕

สำนักงานศาลปกครอง *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศาลรัฐธรรมนูญ* กรุงเทพฯ สำนักงานศาลปกครอง ๒๕๔๗

สำนักงานศาลปกครอง *หลักกฎหมายปกครองฝรั่งเศส* กรุงเทพฯ สำนักงานศาลปกครอง ๒๕๔๗

สำนักงานศาลปกครอง *หลักประกันสิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครอง* กรุงเทพฯ สำนักงานศาลปกครอง

๒๕๕๔

สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ การปาฐกถาพิเศษเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา

๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๕ กรุงเทพฯ สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๕

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์,ศาสตราจารย์ ดร. เอกสารประกอบการบรรยายหลักสูตรนิติธรรมเพื่อ

ประชาธิปไตย(นธป.)รุ่นที่ ๑ หัวข้อวิชาหลักนิติธรรมกับรัฐและสังคมประชาธิปไตย

กรุงเทพฯ สถาบันรัฐธรรมนูญศึกษา ๒๕๕๖

อมร จันทรมบูรณ์,ดร. เอกสารประกอบการบรรยายหลักสูตรนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย(นธป.)รุ่นที่ ๑

หัวข้อวิชากฎหมายมหาชนกับทิศทางของประเทศไทยกรุงเทพฯ สถาบันรัฐธรรมนูญศึกษา ๒๕๕๖

